

ГРИНБЕРГОВ МОДЕЛ СТАЊА И ПРОЦЕСА У ПРОУЧАВАЊУ ТИПОЛОГИЈЕ ЈЕЗИКА

У уводном делу рада се најпре даје кратак осврт на сагледавање дијахроније и синхроније као битних фактора за типолошку класификацију језика кроз историју лингвистичке мисли и уочавају се особености методолошког приступа америчког лингвисте Џозефа Гринберга (1915-2001). Затим се пажња усмерава на представљање основних карактеристика модела стања и процеса, који обједињује синхронијски и дијахронијски приступ, са посебним нагласком на аспекте различите од претходних начина проучавања лингвистичке типологије. У рад су такође укључени и конкретни примери које даје сам Гринберг, а указаће се и на предности, али и мањкавости оваквог модела у поређењу са другима.

Кључне речи: стање-процес, панхронија, динамизација типологије, интрагенетска и интергенетска класификација

1. Увод

Циљ овог рада је да се представи модел проучавања класификације језика угледног америчког лингвисте Џозефа Гринберга, који за разлику од фокусирања искључиво на дијахронијски или синхронијски приступ, обједињује оба приступа у оквиру свог модела стања и процеса. У раду ће пажња првенствено бити усмерена на представљање основних карактеристика овог модела са посебним нагласком на оне аспекте који га разликују од претходних начина проучавања лингвистичке типологије. Појасниће се појмови динамизације типологије и субтипологије, интрагенетског и интрагенетског испитивања језика, као и динамичког упоређивања језика, који су суштински важни за целокупно разумевање поменутог модела стања и процеса. Такође ће у рад бити укључени и конкретни примери које даје сам Гринберг, а указаће се и на предности, али и мањкавости оваквог модела у поређењу са другима, на које у свом раду указује мађарски лингвиста Ласло Дежо.

2. Класификација језика

2. 1. У књизи *Језик и лингвистика*, Ранко Бугарски даје објашњење по коме се језици могу традиционално класификовати на три начина. Један од њих је генетска класификација, која подразумева упоређивање генетски сродних језика како би се открио претпостављени заједнички предак. Њоме се испитује порекло језика кроз дијахронијску, тј. историјску перспективу, наглашава се важност промене језика током времена и успостављају се језичке или генетске породице, као што је нпр. германска, словенска, романска итд. У деветнаестом веку, компаратисти и младограматичари развили су упоредно-историјски метод, који је тада био најзаступљенији начин класификовања језика, а подразумевао је упоређи-

вање два или више језика са циљем да се утврди њихова повезаност и промене кроз историју, како би се установила генетска сродност језика и реконструисао њихов заједнички предак, прајезик. Дакле, у центар свог истраживања поставили су дијахронију и проучавали језичке промене кроз временску призму, тачније еволуциони развој човекове језичке способности, истовремено трагајући за општом одликом (*characteristica universalis*) заједничком свим језицима.

2.2. Као што код генетске класификације главни параметар за разврставање језика представља време, тако је код ареалне класификације пажња лингвиста усмерена на простор. Овај вид класификације језика разматра блискости у језицима које су настале услед географске близине и честог контакта и мешања говорника, па се тако стварају ареалне групе језика, каква је, рецимо, балканска.

2.3. Трећи начин класификације, који се превасходно фокусира на проучавање структуре језика, назива се лингвистичка типологија, из које настају структурални типови, нпр. флективни, коренски, аглутинативни итд. (в. Бугарски 1996: 53) Типолошка анализа језика може се спровести на свим језичким нивоима (нпр. на морфолошком, али и на фонолошком нивоу итд.), и управо због тога, али и због постојања великог броја различитих критеријума, Дејвид Кристал сматра да се језичке разлике, а самим тим и типови језика не могу изричито и оштро разграничити, већ само до одређеног степена (в. Кристал 1985: 257-258). Он ће указати на то да је типологија првенствено заинтересована за разлике које постоје у језичким структурама, а потрага за оним што је језицима заједничко доноси појам језичких универзалија, истакавши да се ова два приступа класификацији језика, иако концепцијски различита, ипак могу међусобно допуњавати (в. Кристал 1996: 84).

3. Однос: синхронија – дијахронија – панхронија

3. 1. Пошто се разматрају структуралне особености језика, за типологију је од велике важности синхронија, тј. пресек језичких одлика у датом временском тренутку, али за разлику од Де Сосира који ће, у *Курсу опште лингвистике*, направити јасну разлику између дијахроније и синхроније, каснији лингвисти увидеће значај њиховог прожимања и увешће нови термин – панхронија – којим ће се објединити промене у језику и људска когниција.

3. 2. Габеленц ће у трагању за општом граматиком за реални циљ поставити типолошко проучавање конкретних језика, мада ће уочити мањкавости и ограничења само типолошко оријентисаног испитивања, а самим тим и потребу да се уједини дескриптивни и дијахронијски метод, али ће тај идеални приступ због своје сложене природе ипак остати задатак будућих типолога. Матезијус је сматрао да је немогуће извести опште одлике језика на основу тада постојеће типологије, па ће се концентрисати на конкретан језик, те ће проучавати главне особине енглеског и чешког, које постоје и у другим језицима, али се у ова два језика јављају у посебним комбинацијама. Скаличка, пак, види проучавање структуралних типова као основу сваке типологије, па у синхронијском опису угрофинске групе језика тежиште ставља на морфолошку структуру. Према Мешканинову и Катснелсону типологија мора објаснити план садржаја, с обзиром да је само морфолошка структура недовољна да образложи разноликост људских језика. Једино комбиновањем синхроније и дијахроније и анализом главних реченичних конституената (subjekta, глаголског предиката, објекта и атрибутских конструкција) могу се открити карактеристике плана израза и плана садржаја у

језицима као и фазе њиховог развоја. Јакобсон ће, за разлику од Де Сосира, синхронију и дијахронију довести у везу и уочиће потребу да се проучавање структуралних типова језика допуни анализом промена у току развојка. Хјелмслев ће први увести појам панхроније, док ће га Јакобсон подробније објаснити и поставити за оптималан приступ класификацији језика чије се законитости могу применити на језик деце, а и на афазiju (в. Дежи 2008: 111-112).

4. Хумболт и Гринберг

Велики лингвиста деветнаестог века, Вилхелм фон Хумболт се на неки начин кретао између генетске и типолошке класификације, али ће Џозеф Харолд Гринберг јасно увидети потребу да се ова два приступа обједине, и то ће најбоље представити својим моделом стања и процеса. Поменути лингвисти имају додирних тачака, јер сматрају да треба истовремено емпиријски проучавати велики број језика (тзв. масовно упоређивање), притом се обојица концентришу на форму, потпуно занемаривши семантички аспект, а такође увиђају значај ванјезичких фактора у лингвистичком испитивању. Међутим, разилазе се у следећем: први се концентрише на морфолошки језички ниво, док се други определио за проучавање синтаксичке структуре. Када је у питању однос синхроније и дијахроније ситуација је нешто компликованија. Хумболт се превасходно опредељује за синхронију, али он каже јасно „језик је нешто стално и у сваком тренутку пролазном”³, (стога се не може занемарити чињеница да он са одобравањем гледа на језичко испитивање које језик не ограничава само на стање већ их описно приказује као процес, јер се под утицајем непрестаног рада људског ума, и сам језик неумитно развија), а Гринберг, премда увиђа потребу за комбинацијом синхроније и дијахроније, ипак сматра да сама синхронијска типологија даје сасвим природан оквир проучавању општих принципа промене у језику, из чега произилази да синхронија доминира чак и у пољу проучавања језичких промена.

Не чуди онда што ће овај истакнути амерички лингвиста, употпунивши свој модел стања и процеса дијахронијским приступом, дијахронију подредити синхронији, јер, како сам тврди, оно што се дешава језику у једном стању независно је од стања у којима је претходно био, другачије речено, систем једног језика не поседује моћ памћења. У оквиру лингвистичке типологије, дијахронија нити игра водећу улогу нити има теоретски јасно дефинисан статус, што проистиче из уверења да је основна димензија лингвистичких типова синхронијска, стога је типологија и дефинисана тако да буде синхронијски концепт те се у том погледу може наћи суштинска сличност између ове двојице типолога, мада се не може одбацити чињеница да код обојице постоји потреба за проучавањем структуре уз сагледавање промена у историјском развоју.

5. Модел стања и процеса

5. 1. Модел стања и процеса обједињује упоредно-историјске и синхронијске, тј. генетске и типолошке факторе у класификовању језика. Сваки од логично могућих типова у оквиру једне одређене типологије за који се може наћи емпијска потврда представља једно стање, а самим тим и сви језици света који припадају датом типу налазе се у том истом стању. Посматрајући било која два

3 Вилхелм фон Хумболт, *Увод у дело о Кави језику*, превела Кострешевић, Олга, Књижевна заједница Новог Сада Дневник, Нови Сад, 1988, 108

стања, треба размотрити да ли постоје процеси којима језик може из једног прећи у друго стање, и обрнуто. За било који пар стања А и В, уколико следимо Гринбергов латинични начин обележавања, постоје четири могућности: 1) да језик из стања А пређе у стање В, и обрнуто, 2) да језик из стања А пређе у стање В, али не и обрнуто, 3) да језик из стања В пређе у стање А, али не и обрнуто, и коначно 4) да не постоји могућност нити да А пређе у В, нити да В пређе у А, или једноставно графички приказано:

1) $A \leftrightarrow B$ 2) $A \rightarrow B$ 3) $A \leftarrow B$ 4) $A \nleftrightarrow B$

Стога, уколико се укупан број стања означи латиничним словом n , укупан број дијаграма стања и процеса може се извести формулом $2(n^2 - n)$ (в. Гринберг 1978: 67). Уколико се уочи више процеса може се говорити о вишеструком пореклу, супротном од једноструког, тј. јединственог порекла језика.

5. 2. Како би се показало неопходно прожимање типологије и упоредно-историјског метода, потребно је извршити динамизацију типологије и субтипологије, као и интергенетско и интрагенетско поређење језика.

Проблем динамизације типологије стар је колико и само генетско и типолошко испитивање језика, па је и сам Хумболт био свестан да је индоевропски у праисторији могао бити аглутинативан, да су класични језици флективни, али да енглески то није, али му се замера што ни он ни његови следбеници нису могли да објасне типолошке промене у оквиру језичких породица. Циљ овог метода јесте да се конструише “животни век” главног својства типологије или субтипологије, тј. да се опише процес којим оно настаје, како се развија по одређеним мерилима и како се на крају губи. Динамизација типологије поистовећује се са моделом стања и процеса, а динамизација субтипологије (скуп језика у оквиру дате типологије које карактерише нека одлика која није универзална) је заправо један њен појединачни случај.

Интрагенетско и интергенетско испитивање представља примену динамизације. У интрагенетском испитивању из синхронијског проучавања структуре једног језика доносе се општи закључци који се преносе на дијахронијски ниво, тј. динамизују се, док се такви закључци код интергенетског метода доносе кроз поређење одлика структура различитих језика. За типологију уопште није довољно само интрагенетско упоређивање, јер чак ни тако велика језичка породица попут индоевропске не испољава апсолутно све могуће типолошке карактеристике, нпр. нема реда речи у коме глагол претходи објекту, а са субјектом на крају. Постоји могућност да се појмови интрагенетски и интергенетски доведу у везу, али треба водити рачуна о степену генетског сродства. Ако се пореди, рецимо, развој одређеног члана у грчком језику, германским и романским језицима, може се рећи да су сви језици на неки начин сродни, али се развој поменутог члана може посматрати само интрагенетским проучавањем, истовремено интергенетски поредећи један језик са другим, али и са осталим језицима у којима је дошло до сличног развоја. Прелазак из флексије у изолацију, као једна од најосновнијих морфолошких промена, може се проучавати у романским, германским и другим гранама индоевропске језичке породице, а затим се упоредити са јужнословенским, тачније, македонским и бугарским језиком. Формирање реченице са партитивним објектом појављује се јако рано у неким гранама индоевропске породице, као што су словенска и балтичка, а затим много касније у романским језицима у оквиру исте породице, а може се упоредити са сличним конструкцијама у балто-финским језицима (в. Дежи 2008: 166-117). У наведеном случају, интрагенетски феномени припадају истох породици језика и могу се повезати

са језицима различитог генетског порекла. Ако постоји могућност да се уједине индоевропска, уралска, туркијска и алтајска у оквиру евроазијске макропородице, биће могуће садашње интергенетско испитивање поистоветити са интрагенетским.

Динамично упоређивање представља пети метод који испитује каква је улога језичког контакта у оквиру дијахронијског сагледавања промена у језику и представља важан чинилац у сваком од наведених метода. Важност фактора географске близине језика никако не сме бити занемарена у лингвистичкој анализи, али поменути фактор може проузроковати необично много проблема, пре свега што се на једном подручју може срести неколико језика који припадају различитим породицама, а притом могу показати много сложених сличности, типолошки гледано.

5. 3 Гринберг ће уочити да унутар модела стања и процеса постоји чврста повезаност, али она има две варијанте јаку и слабу. Уколико у једном дијаграму стања и процеса (ако се позајми терминологија графичке теорије) има бар два стања, мора да постоји начин да се један језик креће ка неком другом или из њега, ипак, у том случају није нужно да је сваки пар стања чак и посредно повезан, већ једино важи претпоставка да мора постојати стрелица која води од и ка неком стању. Оваква уопштена хипотеза се може сматрати тачном, али она искључује поједине трајне карактеристике које нису универзалне, илустроване једноставном типологијом коју дефинише присуство или одсуство тоналности (в. Гринберг 1978: 68).

Из оваквог приказа могао би се извести закључак да ниједан језик са тоналним системом не би могао прећи у нетонални, нити обрнуто, чиме бисмо добили две трајне особине које нису универзалне и тиме одбацили теорију језичке моногенезе, јер би морала изворно постојати два језика, тонални и нетонални, из којих би се изродили данас постојећи. Наравно, овакав закључак је несумњиво погрешан, али је на њега скренута пажња управо због тога што од такве премисе полазе неки историјски лингвисти који поричу генетску сродност нетоналних језика у оквиру породице коју карактерише тоналност, односно тонално маркираних језика у оквиру нетоналне језичке породице.

Дакле, по претходно наведеној, тзв. слабијој хипотези, у сваком језичком типу у оквиру типологије са најмање два стања постоји макар један процес који води ка и из њега. Међутим, по тзв. снажнијој хипотези, сваки је дијаграм чврсто повезан, што значи да за било која два постојећа стања А и В мора постојати путања која води из А у В, и барем једна која води из В у А. Једноставније речено, сваки се тип може преобратити у било који други чак иако нису директно повезани.

Према снажнијој хипотези свако стање је непосредно повезано са било којим другим, што није прихватљиво, док је према слабој свако стање посредно или непосредно повезано са другим, која је примеренија и за самог аутора, јер је флексибилнија у том смислу што уколико не постоји директна промена из једног типа у други, поспешује трагање за индиректном. Уз помоћ основног реда речи у реченици са С, О, и П може се илустровати сваки од наведених метода, и то на следећи начин: постоји, дакле, шест логично могућих типова СОП, СПО, ПСО, ПОС, ОПС, ОСП као и велики број могућности међусобне промене, нпр. СОП

→ СПО, СОП → ПСО, СОП → ПОС, СОП → ОПС итд. Међутим, синхронијска типологија не дозвољава постојање ОСП, док дијахронијска ограничава промене преосталих потврђених реда речи, што доводи до динамизације типологије реда речи у оквиру модела стања и процеса. Кад је питању чврста повезаност промена, нема директне промене из СОП у ПОС, што показује да је јака варијанта неподесна, док ће се према слабој претпоставити прелаз СОП → СПО → ПСО, као могући прелаз из протоиндоевропског СОП у келтски ПСО, уколико нема доказа за СОП → ПСО (в. Дежи 2008: 116-118).

6. Закључак

У раду смо покушали да сагледамо синхронију, дијахронију и панхронију кроз историју типолошке, али и лингвистичке мисли уопште, како бисмо направили увод за представљање Гринберговог модела модела стања и процеса, који обједињује обе перспективе. Де Сосир је, желећи са осамостали синхронијску лингвистику, инстистирао на јасном разграничењу синхронијске и дијахронијске перспективе, док је Јакобсон, када је циљ осамостаљења постигнут, покушао да та два начина сагледавања језика доведе у везу кроз јединствени оквир који је назвао панхронија. У граматичкој типологији ће, ипак, повезивање синхроније и дијахроније у оквиру панхроније остати само хипотеза све док Гринберг поменути идеју није систематски изложио кроз модел стања и процеса.

Суштина приказивања модела стања и процеса јесте заправо покушај да се размотре начини проширивања досегнутог оквира проучавања језичких универзалија који укључује дијахронијску димензију, а чији су доприноси многоструко значајни. Дијахронијски принципи укључени су у објашњење нижих и виших нивоа генерализација изведених на основу синхронијског пресека, при чему се неретко даје појашњење изузетака. Поменути принципима, наиме, припада додатна заслуга, јер много целисходније од саме синхронијске типологије под општа начела постављају не само неуниверзалне типолошке карактеристике, већ и идиосинкратична правила карактеристична за поједини језик, која могу послужити као доказ прелаза од мање сложених, али много чешћих лингвистичких типова.

Литература

- Бугарски, Ранко, *Језик и лингвистика*, Чигоја штампа, Београд, 1996.
- Campbell, Lyle, *American Indian Languages: The Historical Linguistics of Native America*, Oxford University Press, New York, 1997.
- Croft, William, "Introduction", у: *Typology and Universals*, second edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, 1-20.
- Crystal, David, *The Cambridge Encyclopedia of Language*, second edition, Cambridge University Press 1996.
- Dezsi, Laszlo, "Synchrony, Diachrony and Greenberg's state-process model", *Јужнословенски филолог*, LXIV, 2008, p. (109-122).
- Фон Хумболт, Вилхелм, *Увод у дело о Кави језику*, превела Кострешевих, Олга, Књижевна заједница Новог Сада Дневник, Нови Сад, 1988.
- Greenberg, Joseph Harold, *Language typology: a historical and analytical overview*, Mouton, The Hague, The Netherlands, 1974.

- Greenberg, Joseph Harold, *On language: selected writings of Joseph H. Greenberg*, edited by Denning, Keith M. and Kemmer, Suzanne, Stanford University Press, California, 1990.
- Greenberg, Joseph Harold with Ferguson, Charles Albert and Moravcsik, Edith A. *Universals of Human Language, Volume 1*, Stanford University Press, California, 1978.
- Hopper, Paul J. And Traugott, Elizabeth Closs, *Grammaticalisation*, second edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Ивић, Милка, *Правици у лингвистици 1*, девето издање, Библиотека XX век, Београд, 2001.
- Joseph, John Earl, *From Whitney to Chomsky: essays in the history of American linguistics*, John Benjamins publishing Co., Amsterdam, the Netherlands, 2002.
- Кристал, Дејвид, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, превели Клајн, Иван, и Хлебев, Борис, друго издање, Нолит, Београд, 1985.
- Мунен, Жорж, *Историја лингвистике, од почетка до XIX века*, превела Илијин, Вера, Библиотека XX век Београд, 1996.
- Petronijević, Božinka, "Wilhelm von Humboldt in der sprachwissenschaftlichen Literatur auf dem serbokroatischen Sprachgebiet", *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt- Universität zu Berlin, Gesellschaftsw, R. XXXIII*, 1984.
- Ramat, Paolo, *Linguistic Typology*, translated by A.P.Baldry, Mouton de Gruyter, The Hague, The Netherlands, 1987.

GREENBERG'S STATE-PROCESS MODEL IN THE STUDY OF LANGUAGE TYPOLOGY

Summary

A concise recapitulation of the views on diachrony and synchrony as significant factors in determining the typological classification of languages throughout the history of linguistic thought is presented in the introduction of the paper as well as the particularities in the methodological approach of Joseph Greenberg, an American linguist (1915-2001). Henceforth the attention is focused on the demonstration of some fundamental characteristics of the state-process model, in which both synchrony and diachrony are incorporated, especially emphasizing those aspects distinct from other methods in studying linguistic typology. Specific examples given by Greenberg himself are likewise included in the paper, and the advantages as well as deficiencies of the model in comparison with others will be provided furthermore.

Danica Jerotijević